مجله اقتصادی
شماره‌های ۳ و ٤، خرداد و تیر ۱۳۹۳، صفحات ۹٤-٦٥

واکاوی روش‌های تجهیز و تخصیص منابع در نظام بانکداری اسلامی کشورهای مختلف

لیلا محرابی
کارشناس ارشد اقتصاد و پژوهشگر، پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی ایران
l.mehrabi@mbri.ac.ir

بانکداری اسلامی یا بدون ربا طی ۳۰ سال اخیر توسعه چشمگیری داشته است. در دهه ۷۰ میلادی (دهه ۵۰ شمسی) تا زمان پیروزی انقلاب اسلامی، تعداد انگشت‌شماری مؤسسات مالی در قالب صندوق‌های قرض‌الحسنه یا مؤسسات سرمایه‌گذاری در ایران، مصر و کشورهای حوزه خلیج‌فارس اقدام به فعالیت می‌نمودند. با پیروزی انقلاب اسلامی و تصویب قانون بانکداری بدون ربا در سال ۱۳۶۲ و اجرای آن در سال ۱۳۶۳ تحول عمده‌ای در زمینه فعالیت بانک‌های اسلامی در جهان آغاز شد. پاکستان از کشورهایی بود که اقدام به تأسیس بانک‌های اسلامی نمود و همزمان با بانکداری مرسوم (ربوی) بانکداری اسلامی را ترویج کرد. امروزه ۳ کشور ایران، سودان و پاکستان بانکداری اسلامی را به‌طور کامل اجرا می‌کنند و علاوه بر این ۱۵۰۰ بانک یا مؤسسه مالی در سراسر جهان فعالیت‌های بانکی خود را بر اساس بانکداری بدون ربا قرار داده‌اند. در این راستا، اگر چه روح اصلی همه بانک‌های بدون ربا مشترک است و آن حذف ربا از عملیات بانکی است، اما الگوهای اجرایی که هر یک از کشورها و بانک‌های بدون ربا انتخاب کرده‌اند تا حدودی با یکدیگر متفاوت است و این امر موجب گردیده مدل‌های مختلفی از بانکداری بدون ربا پا به عرصه وجود بگذارد. از این‌رو، شناسایی ابزارها و محصولات بانکداری بدون ربا و استفاده از تجارب سایر کشورها نقش مهمی درگسترش و رونق بانکداری اسلامی و تحول نظام بانکداری ایران خواهد داشت. بنابراین، در این مقاله روش‌ها و ابزارهای مربوط به تجهیز و تخصیص منابع در نظام بانکداری کشورهای مختلف مورد بررسی قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: بانکداری اسلامی، تأمین مالی اسلامی، عقود اسلامی، مالزی، بحرین، کویت، پاکستان و سودان.

۱. مقدمه

بانکداری امروزی که بیش از ۶۰۰ سال از پیدایش آن می‌گذرد، ابتدا به‌صورت مؤسسه‌های مالی ساده و با معاملات محدود در کشورهای اروپایی آغاز گردید و سپس همزمان با گسترش معاملات بانکی، از نظر کمی و جغرافیایی نیز توسعه یافت؛ به‌طوری که در قرن گذشته به همه کشورها از جمله کشورهای اسلامی وارد گردید. از حدود ۵۰ سال پیش اندیشمندان مسلمان تلاش نمودند تا با حفظ بانک معاملات

* این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی "بررسی و معرفی ابزارها و محصولات جدید در چارچوب بانکداری بدون ربا در ایران و سایر کشورهای اسلامی" می‌باشد.

آن را بر اساس تعالیم اسلام تعریف کنند و به این ترتیب نوع دیگری از صنعت بانکداری به نام بانکداری بدون ربا یا بانکداری اسلامی متولد شد و به‌سرعت در کشورهای مسلمان گسترش یافت، به‌گونه‌ای که امروزه در اکثر کشورهای اسلامی و حتی برخی از کشورهای غیرمسلمان بانک‌های بدون ربا حضور جدی دارند و در برخی از کشورها مانند ایران، پاکستان و سودان کل نظام بانکی بر اساس بانکداری بدون ربا طراحی شده است.

نخستین مؤسسه مالی اسلامی، مؤسسه دارالمال اسلامی[1] است که در سال ۱۹۸۱ در ژنو تأسیس شد. این مؤسسه در مناطق و کشورهای مختلف جهان به عملیات بانکداری پرداخته است که باهاما، بحرین، گینه، نیجر، سنگال، سودان، سوئیس، امارات متحده‌عربی و انگلیس از این جمله‌اند. نتایج عملکرد این مؤسسه نشان می‌دهد که با وجود سرمایه‌گذاری کلان در توسعه و ایجاد ساختارهای مالی جانبی بدون هزینه، امکان سود عملیاتی کوچکی را نیز فراهم کرده است. دومین مؤسسه بانکی اسلامی بزرگ دنیا گروه مالی- اسلامی البرکه[2] است. این گروه در لندن پایه‌گذاری شد و در سال ۱۹۸۲ در جده عربستان با بیش از ۵۰۰ میلیون دلار سرمایه کار خود را آغاز کرد و هم‌اکنون در سراسر دنیا از جمله لندن، تونس، سودان، ترکیه، عربستان سعودی، دبی، بحرین، مصر، عراق و سنگاپور عملیات بانکداری انجام می‌دهد. سومین بانک بزرگ اسلامی، بانک بین‌المللی لوکزامبورگ است. این بانک یکی از موفق‌ترین مؤسسات مالی به‌ویژه در خلیج فارس و غرب است و در راستای همکاری گسترده‌تری با مؤسسات مالی اسلامی حرکت می‌کند.

اگر چه روح اصلی همه بانک‌های بدون ربا مشترک و آن حذف ربا از عملیات بانکی است، اما الگوهای اجرایی که هر یک از کشورها و بانک‌های بدون ربا انتخاب کرده‌اند تا حدودی با یکدیگر متفاوت است. از این‌رو، واکاوی روش‌های مختلف تجهیز و تخصیص منابع جهت شناسایی مدل‌های مختلف بانکداری بدون ربا و ابزارهای اسلامی از اهمیت زیادی برخوردار می‌باشد. به این منظور، در ادامه به بررسی روش‌های تأمین مالی اسلامی در کشورهای منتخب از جمله مالزی، پاکستان، کویت، بحرین و سودان می‌پردازیم و سهم وام‌های اعطایی بانک‌های اسلامی کشورهای مذکور را به تفکیک عقود اسلامی در سال ۲۰۱۲ نشان خواهیم داد.

1. DMI
2. AL Baraka

۲. روش‌های تأمین مالی اسلامی در نظام بانکداری کشورهای منتخب

۲-۱. مالزی

از نظر کاربردی نظام بانکی مورد استفاده توسط مؤسسات بانکی کشور مالزی، سیستم بانکداری دوگانه نامیده می‌شود و در این نظام مقررات اسلامی و قوانین بانکی به‌طور مجزا در کنار قوانین معمول بانکداری حاکم است. از جمله دلایل بانک مرکزی مالزی در خصوص اجرای سیستم بانکداری دوگانه عبارتند از (محرابی، ۱۳۹۱):

- بانکداری اسلامی به‌تنهایی نمی‌تواند یک نظام بانکی را تشکیل دهد.
- مسلمانان مالزی حق انتخاب بانکی که فعالیت آن مطابق عقاید مذهبی آنها است را دارند.
- این نظام بانکی موجب ارائه محصولات جدید در ابعاد وسیع‌تر به مردم مالزی در قالب ۲ شکل، محصولات بانکداری متداول و بانکداری اسلامی می‌گردد.
- افزایش کیفی محصولات و خدمات بانکی همواره پیشرفت علمی کشور مالزی را به همراه خواهد داشت.

از نظر مبانی فقهی نیز ۲ چارچوب برای مؤسسات بانکداری اسلامی در مالزی مورد استفاده قرار می‌گیرد. یکی قانون مؤسسات مالی و بانکداری سال ۱۹۸۹ که اختیارات لازم را به بانک مرکزی مالزی تفویض می‌نماید تا نسبت به تنظیم و نظارت بر مؤسسات مجاز نظیر بانک‌های تجاری، تخصصی، خارجی و شرکت‌های تأمین مالی و مؤسسات تنزیلی و صرافی اقدام نماید و دیگری قانون بانکداری اسلامی مصوب ۱۹۸۳ است. دولت مالزی به‌منظور تقویت نظام بانکی خود که در اواسط سال ۱۹۹۷ میلادی تحت فشار فزاینده ناشی از بحران مالی منطقه قرار داشت، اقدامات منحصر به‌فردی همچون کنترل پول را عملیاتی کرد. در واقع نظام کنترل پول در این کشور نظامی آزاد است و اساس معاملات مالزی را با تمام کشورها تشکیل می‌دهد. مقررات اصلی کنترل پول در این کشور که ارتباط مستقیمی با سرمایه‌گذاری خارجی دارد عبارت است از:

- اخذ عواید صادرات
- ارسال پول به خارج از کشور
- استقراض از افراد غیرمقیم
- سرمایه‌گذاری مستقیم و یا سرمایه‌گذاری با اوراق بهادار

علاوه بر موارد فوق، بانک مرکزی مالزی یک سیستم تسویه (نقل و انتقال) چک بین بانکی[1] اسلامی ایجاد نموده که بر اساس آن یک مدیریت جداگانه، برای بانک‌های ارائه‌دهنده خدمات بانکداری اسلامی بر اساس این سیستم در نظر گرفته است به‌طوری‌که مراحل نقل‌وانتقال و قوانین‌ومقررات آن همگی بر

1. Interbank Cheque- Clearing System

اساس اصل مضاربه می‌باشد. علاوه بر آن بانک مرکزی با هدف افزایش دقت یکپارچه نمودن تفسیرها از قوانین شریعت بین بانک‌ها و نهادهای مالی، شورای ملی مشورتی بانکداری اسلامی[1] را به‌عنوان بالاترین نهاد برای نظارت بر بانکداری اسلامی مالزی در اول می ۱۹۹۷ تأسیس کرد.

در آوریل سال ۲۰۰۴، بانک مرکزی به‌منظور توسعه صنعت بانکداری اسلامی ۳ مورد کلیدی نوآوری در سرعت، مدیریت ریسک و شیوه‌های به‌کارگیری فناوری اطلاعات را طراحی نمود و درپی آن بانک‌های اسلامی سعی در به‌کارگیری محصولات متنوع و خدمات گسترده نمودند.

۲-۱-۱. روش‌های تجهیز منابع در بانکداری اسلامی مالزی

در نظام بانکداری اسلامی مالزی،[2] بانک‌ها در استفاده از منابع مالی جهت اعطای تسهیلات متنوع به متقاضیان دارای اختیار بیشتری بوده و می‌توانند کلیه وجوه حاصل از عقود ودیعه (جاری و پس‌انداز) را به صلاحدید خود مورد توجه قرار دهند و تنها محدودیت آنها رعایت تأمین مالی با اصول شریعت اسلامی می‌باشد. از سوی دیگر عقد مضاربه به‌کار گرفته شده در حساب‌های سرمایه‌گذاری دارای معنای وسیع‌تری است و به مصارف بازرگانی و محدودیت زمانی کوتاه‌مدت محدود نمی‌گردد. منابع مالی مورد نیاز نظام بانکداری اسلامی مالزی، از نظر شکل شرعی به ۲ دسته عمده تقسیم می‌گردد:

- حساب‌های منطبق بر عقد ودیعه که شامل حساب‌های جاری و پس‌انداز می‌باشد.
- حساب‌های منطبق بر عقد مضاربه که به حساب‌های سرمایه‌گذاری موسومند.

در ادامه به معرفی هر یک از حساب های موجود در نظام بانکداری اسلامی مالزی خواهیم پرداخت.

– حساب جاری:[3] این حساب براساس عقد ودیعه پذیرفته می‌شود و در آنها سپرده‌گذاران به بانک اجازه می‌دهند تا از تمام یا بخشی از وجوه در مواردی که بانک صلاح می‌داند، استفاده کند. از سوی دیگر سپرده‌گذاران این اطمینان را دارند تا هر زمان که لازم باشد از حساب خود برداشت کنند. بانک نیز مختار است تا به‌منظور جلب سپرده‌گذاران و نیز تشویق آنها به نگهداری از حساب جاری، براساس مفهوم اسلامی هبه، مبالغی را به‌عنوان بازده حساب جاری به دارندگان آن پرداخت نماید، اما این بازده الزامی نبوده و دارای نرخ از پیش تعیین‌شده‌ای نیست.

1. National Syariah Advisory Council
2. Bank Islam Malaysia Berhad
3. Current Account

- حساب پس‌انداز:[1] این حساب براساس عقد ودیعه بوده و در آنها سپرده‌گذاران به بانک این اختیار را می‌دهند تا از تمام یا بخشی از وجوه، به صلاحدید بانک، استفاده نمایند و در مقابل بانک بازپرداخت تمام یا بخشی از وجوه سپرده‌گذاری شده را تضمین می‌نماید. در این نوع حساب نیز بانک می‌تواند مبالغی را به‌عنوان بازده حساب به دارندگان آن به‌عنوان سیاست جلب و نگهداری حساب‌ها و براساس مفهوم هبه پرداخت نماید.

- حساب سرمایه‌گذاری عام:[2] سپرده‌گذاری در این حساب براساس عقد مضاربه شکل می‌گیرد و سپرده‌گذار به‌هیچ عنوان نمی‌تواند در سرمایه‌گذاری انجام شده دخالت کند. بانک می‌تواند وجوه حاصل از این حساب‌ها را در سرمایه‌گذاری کوتاه‌مدت، میان‌مدت یا درازمدت سرمایه‌گذاری کند. سود حاصل از آن نیز براساس نسبت‌های از پیش تعیین‌شده تقسیم می‌گردد و در صورت بروز زیان، سپرده‌گذاران ناگزیر از پذیرش تمام آن خواهند بود مگر آنکه زیان حاصل ناشی از غفلت یا سوء مدیریت بانک باشد. برای افتتاح حساب یک حداقل مبلغ برای سپرده‌گذاری لازم است که از طرف واحد بانکداری اسلامی به وی اطلاع داده می‌شود.

حساب‌های سرمایه‌گذاری عام دارای ویژگی‌های زیر است:

- این حساب‌ها به‌صورت انفرادی یا مشترک قابل افتتاح هستند.
- مبلغ لازم برای افتتاح حساب می‌تواند به‌صورت نقد، چک یا حواله وجه از حساب‌های پس‌انداز یا جاری باشد که در هر صورت پس از وصول وجه افتتاح حساب انجام می‌پذیرد.
- پس از افتتاح حساب، گواهی صادر می‌گردد که در هر مرحله از عملیات بستن یا تمدید حساب مورد نیاز خواهد بود. بستن حساب پیش از سررسید، در زمان سررسید و پس از سررسید میسر است و چنانچه حساب به‌هنگام یا پس از سررسید بسته شود، سپرده‌گذاران اصل سپرده را به‌همراه سهم سود خود دریافت می‌کنند و اگر کمتر از یک‌ماه از افتتاح حساب سپری شده باشد، هیچ سودی به آنها تعلق نخواهد گرفت. برای زمان‌های پیش از یک ماه بخشی از سود قابل قبول را می‌توان به سپرده‌گذاران پرداخت نمود.

- حساب‌های سرمایه‌گذاری خاص:[3] ویژگی این حساب از نظر عمل و نوع عقد مبنا، مانند حساب سرمایه‌گذاری عام بوده و سپرده‌گذاران قادرند تا سرمایه‌گذاری وجوهشان را در پروژه‌ای معین یا بخش اقتصادی خاص مشخص نمایند. نرخ‌های سود برای انواع مختلف سپرده‌ها براساس

1. Saving Account
2. General Investment Account
3. Special Investment Account

سود تحقق‌یافته تعیین می‌شود. پس از تعیین این نرخ و اعلام آن، هر شعبه نسبت به محاسبه سود سپرده‌گذارانش اقدام می‌کند.

- ابزارهای مالی قابل انتقال بانکداری اسلامی در مالزی

بانک‌های تجاری و شرکت‌های مالی واجد شرایط با استفاده از این ابزارها، از پس‌اندازهای داخلی عموم مردم بهره‌مند می‌گردند. این ابزارها به ۲ دسته گواهی بدهی قابل انتقال اسلامی (NIDC)[1] و ابزارهای قابل انتقال اسلامی سپرده‌ها (INID)[2] تقسیم می‌شوند. گواهی مذکور براساس مفهوم اسلامی فروش اقساطی و ابزارهای قابل انتقال اسلامی سپرده‌ها براساس مفهوم مضاربه ایجاد گردیده‌اند. هر دوی این ابزارها توسط شورای مشورتی شریعت و بانک مرکزی مالزی مورد تأیید و حمایت قرار گرفته‌اند. جدول (۱) نحوه عملکرد در این ابزارها را نشان می‌دهد.

جدول ۱. عملکرد ابزارهای مالی قابل انتقال بانکداری اسلامی در مالزی

گواهی بدهی قابل انتقال اسلامی (NIDC)	- مشتری برای سپرده‌گذاری براساس این گواهی به بانک مراجعه می‌کند. - مؤسسه بانکی دارایی خود را (مثلاً ساختمان یا سهام) به‌صورت نقدی و به نسبت وجه سپرده‌گذاری شده به مشتری می‌فروشد. - مشتری بهای خرید دارایی را به‌صورت نقدی به مؤسسه بانکی پرداخت می‌نماید. - مؤسسه بانکی دارایی را به مشتری منتقل می‌نماید. - بلافاصله مشتری دارایی را بیش از مبلغ خرید به مؤسسه بانکی می‌فروشد. - مابه‌التفاوت بهای خرید و فروش سود سرمایه‌گذاری مشتری تلقی می‌گردد. - مؤسسه بانکی گواهی بدهی قابل انتقال را به‌عنوان گواهی بدهی بانک به مشتری منتشر می‌کند. - بازپرداخت بستگی به زمان توافق شده دارد. - زمان سررسید همانند حساب‌های سرمایه‌گذاری به عنوان مدت سرمایه‌گذاری مشتری تلقی می‌گردد. - به هنگام سررسید، مشتری گواهی بدهی قابل انتقال را به مؤسسه بانکی ارائه می‌دهد و بهای اسمی آن را (شامل سود اسمی آن) دریافت می‌کند.
سپرده قابل انتقال اسلامی (INID)	- مشتری وجه خود را به مؤسسه بانکی می‌سپارد. - مؤسسه بانکی با پذیرش سپرده، سپرده قابل انتقال اسلامی را به‌عنوان گواهی سپرده منتشر می‌کند. - به هنگام سررسید، مشتری با ارائه سپرده فوق به مؤسسه بانکی ارزش اسمی آن را به همراه سود اعلام شده دریافت می‌نماید. لازم به ذکر است که نرخ قطعی سود تنها در سررسید مشخص می‌گردد، اما به هنگام صدور این ابزار درصد سهم‌الشرکه از تعلق سود قید می‌گردد.

مأخذ: نتایج تحقیق.

1. Negotiable Islamic Debt Certificate
2. Islamic Negotiable Instrument of Deposits

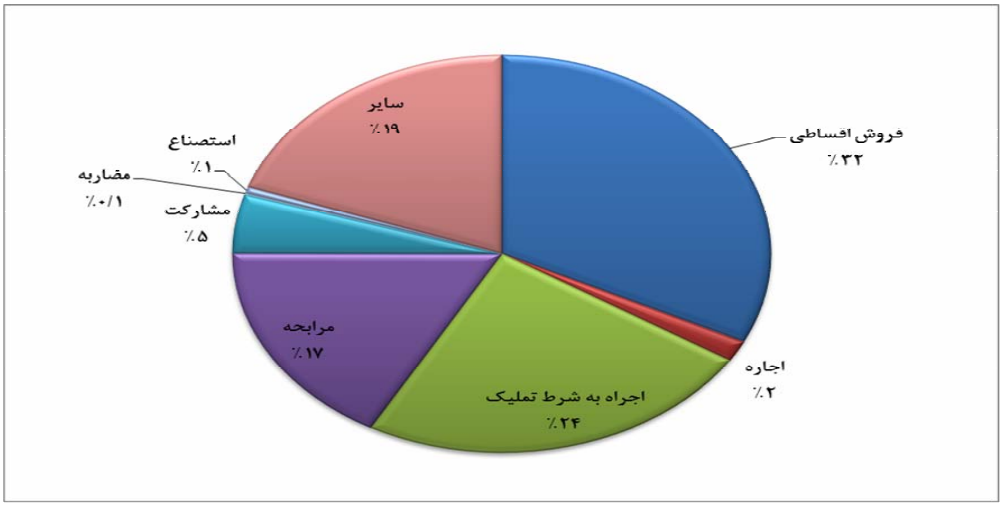
لازم به ذکر است، این گواهی‌ها به اشکال زیر در بازارهای ثانویه (بورس) قابل معامله هستند:
- خرید و فروش قطعی؛ به انتقال مالکیت گروهی از فروشنده به خریداری غیر از ناشر اطلاق می‌شود. بدیهی است این خرید و فروش هیچ تأثیری در محاسبه تعهدات ناشر نخواهد داشت.
- خرید و بازخرید؛ ناشر می‌تواند گواهی‌های خود را چنانچه حداقل یک‌ماه از انتشار آنها گذشته باشد، در مورد گواهی به قیمت بازار و در مورد سپرده تنها در موعد پرداخت سود، پیش از سررسید بازخرید کند.
- فروش و توافق بیع متقابل؛ در چنین حالتی فروشنده (مالک) گواهی را به بهای موردتوافق طرفین به خریدار (سرمایه‌گذار) می‌فروشد و خریدار تعهد می‌نماید که گواهی را در زمان معین و به بهای مورد توافق مجدداً به فروشنده بفروشد.

۲-۱-۲. روش‌های تخصیص منابع در بانکداری اسلامی مالزی

ابزارهای تأمین مالی و مفاهیم موجود در نظام بانکداری اسلامی مالزی با آنچه که در عقود اسلامی در ایران به‌کار می‌رود، با اندکی مسامحه، مطابقت می‌نماید. مفاهیمی چون فروش اقساطی (بیع بثمن آجل)[1]، اجاره به شرط تملیک، اجاره، قرض‌الحسنه، سلم (سلف)، کفالت (ضمان)، رهن، وکالت، حواله و هبه مطابق مفاهیم موجود در نظام بانکداری اسلامی ایران است.

نمودار(۱)، سهم وام‌های اعطایی به تفکیک عقود اسلامی در سیستم بانکداری اسلامی کشور مالزی را نشان می‌دهد. بررسی عملکرد بانکداری اسلامی در مالزی نشان می‌دهد حجم فعالیت‌هایی که در قالب عقد مضاربه انجام می‌شود، بسیار کم و مؤید این حقیقت است که شیوه تأمین مالی مضاربه هنوز در جایگاه واقعی خود قرار ندارد. فروش اقساطی یکی از ابزارهای تأمین مالی اسلامی است که در سطح بسیار وسیعی در بانکداری بدون ربا در مالزی مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ به‌طوری‌که این ابزار ۳۲ درصد مجموع تسهیلات اعطایی در بانکداری اسلامی مالزی را به‌خود اختصاص داده است که از جمله عوامل استقبال این ابزار تأمین مالی را می‌توان به ریسک کمتر، آسانی عمل، آشنایی بیشتر کارکنان و مردم اشاره نمود. اجاره به شرط تملیک و مرابحه نیز به ترتیب با سهمی برابر ۲۴ درصد و ۱۷ درصد بعد از فروش اقساطی بیشترین اهمیت ممکن را نسبت به سایر ابزارهای تأمین مالی به‌خود اختصاص می‌دهند.

1. Bai' Bithaman Ajil

مأخذ: بانک مرکزی مالزی.

نمودار ۱. سهم وام‌های اعطایی به‌تفکیک عقود اسلامی در سیستم بانکداری اسلامی کشور مالزی (۲۰۱۲)

در این بخش به برخی از مفاهیم مورد استفاده در نظام بانکداری اسلامی مالزی اشاره می‌شود.

– ودیعه با ضمانت:[1] مفهوم آن واگذاری کالا و یا وجه (سپرده) به شخص دیگری است که در اصل مالک آن نیست بلکه از آن محافظت می‌کند. در ودیعه، سپرده‌پذیر پرداخت تمام مبلغ سپرده و یا بخشی از آن را به‌محض تقاضای صاحب سپرده تضمین می‌نماید. سپرده‌گذار سهمی از چنین منابعی ندارد، اما سپرده‌پذیر (بانک‌ها) قسمتی از سود به‌دست آمده را به‌عنوان قدردانی و جایزه و طبق اصل اسلامی هبه به سپرده‌گذاران انتقال می‌دهند.

– مضاربه:[2] به توافق میان تأمین‌کننده سرمایه از یک سو و دیگری (تحت‌عنوان کارآفرین) اطلاق می‌شود که از این سرمایه جهت راه‌اندازی پروژه‌های تجاری استفاده می‌کند. سود حاصله براساس نسبت‌های از پیش تعیین‌شده تقسیم می‌گردد. توافق مضاربه در بانکداری بدون ربا در مالزی می‌تواند در جهت عکس نیز صورت پذیرد:

- بانک اسلامی به‌عنوان کارآفرین و سپرده‌گذار به‌عنوان صاحب سرمایه
- بانک اسلامی به‌عنوان سپرده‌گذار و صاحب صنعت یا خدمات به‌عنوان صاحب سرمایه

در مفهوم مضاربه، کل زیان متحمل بر خلاف سود متوجه سپرده‌گذار (صاحب سرمایه) خواهد بود. در نظام بانکداری اسلامی مالزی، برخلاف ضوابط معین شده در عقد مضاربه در نظام بانکداری

1. Wadiah Yad Dhamanah
2. Mudharabah

اسلامی ایران، تأکید خاصی بر نوع پروژه تعریف شده در مضاربه وجود ندارد و کارآفرین مجاز است چه در زمینه بازرگانی و چه در زمینه صنعت وارد عقد مضاربه با سپرده‌گذار شود.

– مشارکت:[1] عبارت است از شراکت و یا سرمایه‌گذاری در کسب‌وکار معین که به‌واسطه آن سود حاصله براساس نسبت‌های توافق شده تقسیم می‌گردد و در مواقعی که دچار ضرر بشوند، هر دو طرف به نسبت سرمایه‌شان در زیان احتمالی سهیم خواهند بود.

در رابطه با این نوع سرمایه‌گذاری به نظر می‌رسد که تفاوت خاصی میان ۲ نوع عقد مشارکت مدنی و مشارکت حقوقی (آنچه در ایران مرسوم است) وجود نداشته باشد. از یک طرف نحوه تخصیص سود نزدیکی آن را به عقد مشارکت مدنی نشان می‌دهد، اما از طرف دیگر مسئولیت محدود نسبت به سرمایه بیشتر به مفهوم مشارکت حقوقی نزدیک است.

– بیع دین:[2] به آن دسته از منابع مالی اطلاق می‌شود که از طریق خرید و فروش گواهی بدهی، اوراق بهادار، اوراق و اسناد تجاری منطبق بر شریعت تأمین می‌گردد و تنها اسناد حاکی از دیون واقعی از طریق آن قابل معامله هستند و بیع دین یک ابزار کوتاه‌مدت است و زمان آن نباید از یک سال تجاوز نماید.

– اجاره:[3] به توافق میان مشتری و عرضه‌کننده و یا تأمین‌کننده اطلاق می‌شود که به این وسیله، تأمین‌کننده می‌پذیرد که محصول معینی را به‌صورت مثلاً ماهیانه و براساس قیمت و نوع پرداخت توافقی به مشتری عرضه (تحویل) نماید.

– مرابحه کالاهای عمومی: این ابزار برای عملیات خرید و فروش کالاهای عمومی استفاده می‌شود. ۲ طرف قرارداد می‌بایست از جنس و کیفیت و قیمت کالای خریداری آگاه باشند و در خصوص سود خرید و فروش توافق کنند. این عقد در خصوص مبادله این ۵ کالا در ازای همان کالا ممنوع است: طلا، نقره، گندم، خرما، جو. این ابزار از عقودی است که بیش از سایر عقود در معرض آفت تبدیل به وام است. عدم مصرف وجوه اعتباری در خرید و فروش کالای مورد توافق، فروش کالا قبل از تحصیل آن، مصرف وجوه برای خرید کالایی که پیش‌تر خریداری شده است و انجام معامله به‌صورت صوری از زمینه‌های انحراف این عقد است. این عقد مشابه مضاربه در بانکداری اسلامی در ایران است.

– بیع عینه:[4] بیع عینه یکی از انواع محصولات یا تولیدات یا خدمات بانکداری اسلامی است. یک شخص نیازمند که به مقداری پول نیاز دارد، به بانک اسلامی مراجعه می‌کند و یک جنس را از بانک به قسط قرضی می‌خرد. در قرارداد ایشان ذکر می‌شود که مشتری می‌بایست پول این جنس را در این مدت

1. Musyarakah
2. Bai'al- Dayn
3. Ijarah (Leasing)
4. Bai' Inah

معین با اقساط معین پرداخت کند. زمانی‌که این قرارداد تعیین شد، بانک همان جنس را از مشتری به ارزش کمتری از آن بهایی می‌خرد که به مشتری فروخته بود و پول خرید را به‌طور کامل به مشتری نقداً پرداخت می‌کند. در اینجا، هم مشتری پول مورد نیاز خود را دریافت خواهد کرد و هم بانک بدون درگیری با سود و سودکاری به مشتری خود قرض می‌دهد.

برخی از علما در این نوع خدمات بانکداری اسلامی نیز اشکالاتی را عنوان کرده‌اند، اما به هر صورت این یکی از موفق‌ترین انواع تعاملات و قراردادهای بانکداری اسلامی در سایر کشورهای جهان و به‌ویژه مالزی است.

– بیع به ثمن آجل: بیع به ثمن آجل نوعی از محصولات یا خدمات بانکداری اسلامی است که امروزه در برخی کشورها مانند مالزی از آن استفاده می‌شود و در برخی کشورهای دیگر ممنوع و خلاف شریعت اعلام شده است.

در این نوع محصول، مشتری یک جنس را برای خریداری انتخاب می‌کند و سر قیمت و سایر مقررات آن با فروشنده به توافق می‌رسد. پس از آن برای کمک مالی به بانک اسلامی مراجعه می‌کند. بانک شیء را از فروشنده می‌خرد و با ازدیاد مفاد خود آن را همان لحظه به مشتری می‌فروشد. زمانی‌که بانک جنس را به مشتری می‌فروشد، اسناد ملکیت آن را از مشتری می‌گیرد و پول را به فروشنده اصلی پرداخت می‌کند. مشتری بعداً پول جنس را، بر اساس مدت تعیین شده بین مشتری و بانک، ماهانه در اقساط به بانک می‌پردازد.

برخی دانشمندان بانکداری اسلامی (پیروان مذهب شافعی) آن را درست می‌دانند، اما برخی دیگر مانند پیروان مذهب حنفی، مالکی و شیعه آن را نادرست می‌دانند. دلیل نادرست بودن آن از نگاه شریعت از نظر ایشان است که بانک جنس را قبل از پرداخت قیمت آن به فروشنده به مشتری می‌فروشد؛ یعنی در اینجا ۲ قرارداد همزمان بدون اتمام یکی و آغاز دیگری هر دو در یک زمان رخ می‌دهد که قرارداد نخست میان مشتری و بانک را نادرست می‌سازد. البته این نوع قرارداد در دنیا چندان مورد استفاده نیست و تنها در برخی بانک‌های اسلامی کشور مالزی از آن استفاده می‌شود.

– انواع روش‌های سرمایه‌گذاری (اعطای تسهیلات) در بانکداری اسلامی مالزی

علاوه‌بر روش‌های فوق جهت تأمین مالی فعالیت‌های اقتصادی و متقاضیان وجوه، انواع روش‌های سرمایه‌گذاری (اعطای تسهیلات) در طرح بانکداری اسلامی مالزی به‌شرح زیر می‌باشند:

– سرمایه‌گذاری در سهام: براساس قوانین کنترل تملک و نگهداری سهام در مالزی، یک مؤسسه مالی می‌تواند سهام سایر مؤسسات را با شرایط زیر خریداری کند.

- پرداخت برای خرید سهام از ۱۰ درصد ارزش سرمایه تجاوز نکند.

- میزان تملک شرکتی که سهام آن خریداری می‌شود از ۱۰ درصد ارزش سرمایه آن فزونی ننماید.
- کل مبالغ سهام خریداری شده شرکت‌ها از ۲۵ درصد سرمایه بانک بیشتر نباشد.
- سهام خریداری شده مربوط به شرکت‌های مورد تأیید بانک مرکزی باشد.

– خرید اوراق سرمایه‌گذاری دولتی: بانک‌ها به ۲ دلیل اقدام به خریداری اوراق سرمایه‌گذاری دولتی می‌نمایند. نخست آنکه دولت مالزی این اوراق را به‌عنوان سپرده قانونی قبول می‌کند و به آنها سود تعلق می‌گیرد؛ بنابراین، بانک‌ها برای ذخایر قانونی خود از این اوراق استفاده می‌نمایند. دوم زمانی‌که متقاضی برای تسهیلات بانکی وجود نداشته باشد از این اوراق برای سرمایه‌گذاری استفاده می‌شود. عقد مورد استفاده در این حالت قرض‌الحسنه بوده و بازده آن در فواصل زمانی یک‌ساله پس از انتشار توسط وزارت دارایی اعلام می‌گردد.

– تأمین مالی پروژه‌ها: تأمین مالی پروژه‌ها براساس این طرح طبق ۲ عقد مضاربه و مشارکت صورت می‌پذیرد. در حالت مضاربه، بانک آورنده سرمایه است و تمام منابع مورد نیاز را تأمین می‌نماید و طرف متقاضی تسهیلات (کارآفرین) مسؤلیت کنترل پروژه را بر عهده دارد. از این‌رو بانک هیچ مداخله‌ای در مدیریت پروژه ندارد؛ البته این بدان معنا نیست که بانک اختیار نظارت را نداشته باشد و نسبت سود دریافتی نیز میان ۲ طرف پس از مذاکره مشخص می‌گردد و اگر زیانی حاصل شود، تمام آن متوجه بانک خواهد بود.

در حالت مشارکت، بانک و کارآفرین هر دو در تکمیل سرمایه پروژه به نسبت‌های توافقی سهیم خواهند بود. همچنین، اختیار کنترل مدیریت میان طرفین مشترک، اما قابل تفویض است. هر ۲ طرف بر سهم خود از سود به‌دست آمده توافق می‌کنند و این نسبت با درصد مشارکت آنها یکسان نخواهد بود، اما در صورت بروز زیان هر یک از طرفین به اندازه سرمایه خود مسئولیت خواهند داشت.

– تملک دارایی: تملک دارایی‌ها و ارائه خدمات آن به نوع عقد اسلامی مورد استفاده بستگی دارد. در تملک دارایی براساس فروش اقساطی بانک پس از ارزیابی نیازهای مشتری هزینه واقعی دارایی را به‌علاوه حاشیه سود مدنظر بانک محاسبه کرده و به‌عنوان قیمت توافقی به وی اعلام می‌کند. مشتری می‌تواند بازپرداخت را به‌صورت قسطی و یا یکجا بپردازد. نکته مهم آن است که در صورت عدم توانایی مشتری در بازپرداخت، نمی‌بایست هیچ مبلغی تحت‌عنوان بهره از وی اخذ گردد.

در تملک دارایی براساس اجاره، بانک دارایی مورد تقاضای مشتری را خریداری و در قبال آن در فواصل زمانی معین مبلغی را به‌عنوان اجاره دریافت می‌کند و اگر وی توانایی بازپرداخت را نداشته باشد، نباید مبلغی به‌عنوان بهره از وی دریافت شود.

– تأمین مالی امور بازرگانی

در کشور مالزی، روش‌های گوناگونی جهت تأمین مالی امور بازرگانی، براساس عقود اسلامی، وجود دارد.

– اعتبارات اسنادی براساس عقد وکالت: مشتری نیاز خود را به اعتباراسنادی بانک اعلام می‌کند و سپس بانک پس از دریافت کل مبلغ کالا به‌صورت سپرده طبق اصل ودیعه، اقدام به گشایش اعتبار کرده و اسناد را به مشتری تحویل می‌دهد و در نهایت کارمزد و کمیسیون خود را از مشتری دریافت می‌کند.

– اعتبارات اسنادی براساس عقد مشارکت: مشتری سهم خود را از عقد مشارکت به بانک واریز می‌کند و بانک نیز با افزودن سهم شراکت خود اقدام به گشایش اعتبار نموده و اسناد را به مشتری واگذار می‌نماید. در نهایت پس از فروش کالا، سود ایجاد شده با نسبت‌هایی که در قرارداد اولیه آمده است، بین بانک و مشتری تقسیم می‌گردد.

– اعتبارات اسنادی براساس عقد مرابحه: در این روش مشتری نیاز خود را در قالب اعتبارات اسنادی به بانک اعلام می‌کند و بانک با وجوه خود اقدام به گشایش اعتبار خرید کالا می‌نماید و سپس کالا را با قیمتی شامل بهای تمام شده، کارمزد و حاشیه سود به‌صورت یکجا و یا قسطی به مشتری می‌فروشد.

– ضمانت اسنادی بر اساس اصل کفالت: براساس این اصل بانک برای انجام کاری معین و یا تأدیه وام به مشتری ضمانت می‌دهد. برای این منظور بانک مبالغی را طبق اصل ودیعه از مشتری دریافت می‌کند و در مقابل خدمت کارمزد دریافت می‌نماید.

– تأمین مالی سرمایه در گردش براساس اصل مرابحه: در مواردی که مشتری نیاز به سرمایه در گردش خود چون تأمین موجودی انبار، لوازم یدکی، کالاهای نیم‌ساخته و یا مواد اولیه را داشته باشد از بانک درخواست می‌کند تا خریدهای لازم را از وجوه بانک انجام دهد و یا به بانک وکالت می‌دهد که این کار را انجام دهد. سپس بانک کالا را با قیمتی که شامل بهای تمام شده و حاشیه سود است به مشتری می‌فروشد و بازپرداخت آن را در زمان توافق شده به مشتری اعلام می‌نماید تا در سررسیدهای مشخص اقدام به بازپرداخت نماید.

سایر خدمات بانکی در مالزی عبارتند از: خدمات بانکداری الکترونیکی و صدور انواع کارت‌های اعتباری بر مبنای عقود منطبق بر شریعت جهت ارائه به مسلمانان و غیرمسلمانان در مالزی، حواله و انتقال، خرید و فروش پول‌های خارجی، فروش چک‌های مسافرتی، مدیریت سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار و ارائه خدمات به شرکت‌های خاص.

در زمینه خدمات بانکداری الکترونیکی، بانک اسلامی برهاد مالزی به‌عنوان بزرگترین بانک مالزی، اقدام به صدور انواع کارت اعتباری (KBI)[1]، مسترکارت طلایی[2] و مسترکارت کلاسیک[3]

1. Bank Islam Card
2. Master Card Gold
3. KBI Master Card Classic

از سال ۲۰۰۲ نموده است. این کارت‌های اعتباری بر مبنای عقود شریعت به مسلمانان و غیرمسلمانان در مالزی ارائه می‌شود، به‌طوری‌که این کارت‌ها از هرگونه ربا به‌طور کامل دور می‌باشند و به‌عنوان نخستین کارت اعتباری هوشمند با سطح امنیتی بالا (پیشرفته) در مالزی شناخته شده است. عقود مورد استفاده در رابطه با کارت‌های اعتباری عبارتند از: بیع‌العینه،[1] ودیعه[2] و قرض‌الحسنه[3] که در ادامه به توضیح مختصری از این عقود می‌پردازیم.

به‌عنوان نمونه در کارت‌های اعتباری بر مبنای عقد بیع و ودیعه، روش کار بر اساس ۲ عقد صورت می‌گیرد. در عقد اول، بانک یک قطعه از زمین را به مشتری بر اساس قیمت توافقی می‌فروشد. در حالی‌که در عقد دوم، بانک زمین را از مشتری با قیمت پایین‌تر دوباره خریداری می‌کند که تفاوت قیمت‌ها، حداکثر سود بانک به‌شمار رفته و کاملاً مشخص می‌باشد. در حالی‌که سود یا بهره کارت‌های اعتباری متعارف نامعین بوده و ممکن است افزایش بیشتری را در پی داشته باشد. در واقع، بانک (عایدی) سود به‌دست آمده از قرارداد دوم را به حساب کارتی ایجاد شده توسط مشتری بر اساس عقد ودیعه پرداخت (واریز) می‌کند و این منبع در نزد بانک نگهداری می‌شود. به دنبال آن، مشتری می‌تواند از کارت خود جهت خریدهای جزئی و یا برداشت وجه همانند کارت‌های اعتباری متعارف استفاده نماید، با این تفاوت که در روش اسلامی، هر یک از معاملات انجام شده از طریق وجوه نگهداری شده در حساب کارت بانک اسلامی (ودیعه) پشتیبانی می‌گردد.

کارت‌های اعتباری برمبنای قرض‌الحسنه نیز به‌گونه‌ای است که به دارندگان کارت اجازه بهره‌برداری (استفاده) بیشتر از حد مجاز موجودی داده می‌شود و مبلغ قرض‌الحسنه از هرگونه هزینه‌ای معاف می‌باشد، اما این مبلغ می‌بایست برای یک دوره خاص به‌صورت مشخص در بانک باقی مانده باشد (محرابی، ۱۳۹۱).

۲-۲. پاکستان

فرایند اسلامی شدن بانک‌ها در پاکستان در سال‌های (۱۹۸۰-۱۹۷۹) و به‌صورت تدریجی آغاز شد. پاکستان با فراهم نمودن بستر تنظیمی برای بانک‌های اسلامی آغوش خود را بر روی فرایند اسلامی شدن گشود. در این راستا، دولت نیز متعهد به ایجاد یک سیستم اقتصادی اسلامی در پاکستان و انجام تمام اقدامات لازم در این زمینه بود. طبق بخشنامه ۲ ژوئن ۱۹۸۴، دولت پاکستان برای تغییر تدریجی

1. Bai Inah
2. Wadiah
3. Qardhul Hassan

روش‌های مالی که شامل بانک‌های تجاری و تخصصی و نیز مؤسسات مالی غیر بانکی می‌شد، برنامه‌ای برمبنای خط مشی‌های ذیل اعلام کرد (هدایتی، ۱۳۷۷).

- از اول ژانویه ۱۹۸۵ کلیه اعتبارات اعطایی به دولت مرکزی، حکومت‌های ایالتی، مؤسسات دولتی و شرکت‌های سهامی خصوصی از طریق روش‌های اسلامی خواهد بود.
- از اول آوریل ۱۹۸۵ کلیه تسهیلات مالی به تمام اشخاص و مؤسسات به روش‌های مشخص محدود گردید و پس از آن تمام بانک‌های اسلامی باید بر اساس قواعد مشخص شده در چارچوب شریعت به اداره نظام بانکی خود می‌پرداختند.
- روش‌های اعطای تسهیلات اسلامی می‌بایست با توافق طرفین بر اساس اصول مشارکت، اجاره به شرط تملیک و مضاربه تحقق پذیرد.
- از اول ژوئن ۱۹۸۵ هیچ بانکی حق قبول پس‌انداز براساس بهره را نخواهد داشت و بجز پس‌اندازهایی که به‌صورت حساب‌های جاری قرض‌الحسنه بدون سود دریافت می‌شود، سایر پس‌اندازها براساس تقسیم سود و زیان بانک تحصیل خواهد شد.

به‌طور کلی، در کشور پاکستان برای رشد بانکداری اسلامی ۳ استراتژی تأسیس بانک‌های کاملاً اسلامی نوپا با مشارکت بخش خصوصی، ایجاد بانک‌های تجاری به‌عنوان مکمل بانک‌های اسلامی و ایجاد یک باجه مخصوص عملیات بانکداری اسلامی در تمام شعب بانک‌های تجاری، در دستورکار قرار گرفت و قواعدی که توسط این بانک‌ها برای اعطای تسهیلات پذیرفته شده است عبارتند از اصل تسهیم سود و زیان، اصل مبتنی بر هزینه و دستمزد، اصل خدمات بدون بهره و اصل تابعه کمی.

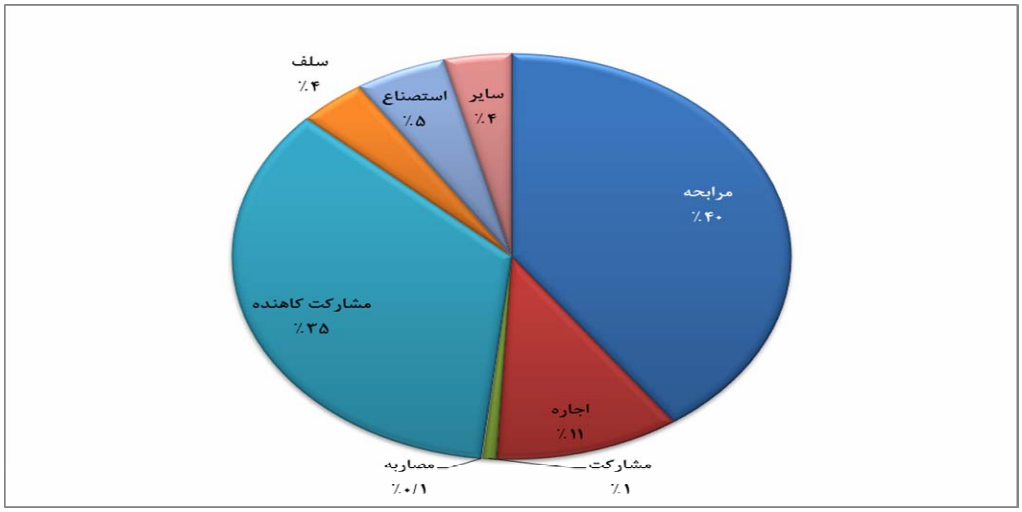
۲-۲-۱. روش‌های تجهیز منابع پولی در بانکداری اسلامی پاکستان

حساب‌های جاری، سپرده‌های پس‌انداز، سپرده‌های ثابت، سرمایه‌گذاری و سایر انواع سپرده‌ها شیوه‌هایی هستند که برای تجهیز منابع پولی در پاکستان به‌کار می‌روند. سپرده‌های سرمایه‌گذاری مهم‌ترین منبع مالی برای بانک‌ها هستند. اینگونه سپرده‌ها بیشتر به سهام شرکت‌ها شباهت دارند تا به سپرده‌های معمولی مدت‌دار و پس‌انداز. بانکی که سپرده‌های سرمایه‌گذاری را ارائه می‌کند، هیچ تضمینی برای ارزش یا مبلغ اسمی سپرده‌ها در نظر نمی‌گیرد و نرخ بازده ثابتی نیز برای آنها تعیین نمی‌کند. در عوض با سپرده‌گذار به شیوه‌ای رفتار می‌شود که گویی سهامدار بانک است و بنابراین، استحقاق آن را دارد که در سود به‌دست آمده برای بانک سهیم شود. سپرده‌های معاملاتی نوع دیگری از سپرده‌ها هستند که همانطور که از نامشان مشهود است به‌طور مستقیم به معاملات و پرداخت‌ها مربوط می‌شوند و آنها را می‌توان معادل سپرده‌های دیداری در نظام‌های بانکداری سنتی دانست. اگر چه بانک ارزش یا مبلغ اسمی

این نوع سپرده را تضمین می‌نماید، اما به‌دلیل شکل بدهی بهره‌ای بابت آن پرداخت نمی‌کند. بانک‌ها می‌بایست خدمات متنوعی را به صاحبان سپرده‌های معاملاتی عرضه کنند که مهم‌ترین آنها تسهیلات استفاده از چک است. به‌طور کلی منابع مالی که از این طریق تجهیز می‌گردد، نمی‌تواند برای سرمایه‌گذاری سودآور توسط بانک‌ها مورد استفاده قرار گیرد. از این‌رو بانک‌ها باید کارمزدی بابت عرضه کردن اینگونه خدمات به‌منظور پوشش هزینه‌های اداری نگهداری این نوع حساب‌ها از صاحبان سپرده دریافت کنند. در پاکستان، بانک مرکزی دامنه سود بانک‌ها و مؤسسات اعتباری تخصصی که می‌بایست در عملیات وام‌دهی خود بر پایه روش‌های تأمین مالی در امور تجاری و سرمایه‌گذاری عمل نمایند را تعیین می‌کند (حسن‌زاده، ۱۳۸۵).

۲-۲-۲. روش‌های تخصیص منابع در بانکداری اسلامی پاکستان

شیوه‌های تأمین مالی در نظام بانکداری پاکستان عبارتند از مشارکت، گواهی مدت‌دار مشارکت، مشارکت سهمی، مضاربه، مشارکت در اجاره (این قراردادها در چارچوب اصل تسهیم در سود و زیان[1] صورت می‌پذیرد) و خرید دین، خرید اوراق تجاری، قرارداد بیع متقابل، فروش اقساطی، تأمین مالی اجاره، اجاره به شرط تملیک، تأمین هزینه توسعه، وام‌های بدون بهره با کارمزد (این قراردادها بر اساس اصل مبتنی بر هزینه و دستمزد[2] صورت می‌پذیرد) و قرض‌الحسنه (بر اساس اصل خدمات بدون بهره)[3].

مأخذ: بانک مرکزی پاکستان.

نمودار۲. سهم وام‌های اعطایی به‌تفکیک عقود اسلامی در سیستم بانکداری اسلامی کشور پاکستان (۲۰۱۲)

1. Profit and Loss Sharing
2. Fees Based
3. Free Service

بر اساس آمار به‌دست آمده در سال ۲۰۱۲، حدود ۸۰ درصد از روش‌های تأمین مالی در بانکداری اسلامی پاکستان از طریق مرابحه و مشارکت کاهنده، حدود ۱۱ درصد از طریق اجاره و ۵ درصد از طریق عقد استصناع صورت می‌پذیرد (نمودار ۲). در ادامه توضیحاتی را در مورد مهم‌ترین روش‌ها ارائه خواهیم کرد.

– مضاربه: به‌طور کلی در این نوع معامله منابع آزاد توسط صاحب سرمایه در اختیار عامل قرار می‌گیرد؛ تا در یک فعالیت اقتصادی، در مقابل درصد از پیش تعیین شده سودی که به‌دست می‌آید سرمایه‌گذاری شود. در طول مدت طرح، وام‌دهنده منحصراً صاحب طرح محسوب می‌شود و وام‌گیرنده مدیر طرح خواهد بود. سود حاصل، بر خلاف مورد سپرده‌های سرمایه‌گذاری، بین وام‌دهنده و وام‌گیرنده تقسیم خواهد شد. در این حال، در صورت بروز زیان یک عدم تقارن وجود دارد. در مورد مضاربه، زیان‌های مالی تنها بر عهده وام‌دهنده تأمین‌کننده مالی است. به این ترتیب وام‌گیرنده فقط وقت و زحمت صرف شده در طرح را از دست خواهد داد. بنابراین، اینگونه ترتیبات سرمایه انسانی را عملاً در حد سرمایه مالی قرار می‌دهد.

– مشارکت: در قرارداد مشارکت تأمین‌کنندگان منابع مالی بیش از یک نفر می‌باشند که تمام آنها با نسبت‌های متفاوت سرمایه‌گذاری می‌کنند و دقیقاً به‌نسبت سرمایه تأمین شده در سود شریک می‌شوند. تفاوت اساسی بین این ۲ نوع تأمین مالی ـ مضاربه و مشارکت ـ تعداد شرکای معامله است. اسناد مربوط به عقود مشارکت، قابل انتقال نمی‌باشند و در بازار سرمایه نمی‌توانند مورد معامله قرار گیرند.

– گواهی‌های مدت‌دار مشارکتی (PTC_s): گواهی‌های مدت‌دار مشارکت، اسناد قابل انتقال شرکت‌ها هستند که دارای سررسیدی تا حداکثر ۱۰ سال می‌باشند و به‌منظور مبادرت در امر مشارکت موقت یا مشارکت مورد استفاده قرار می‌گیرند، در حال حاضر هیچ تعریف قانونی برای معاملات گواهی‌های مدت‌دار مشارکتی متصور نیست؛ اما می‌توان آن را به منزله یک توافق مالی تلقی نمود که بین یک مؤسسه مالی و شرکت تجاری، بر اساس مشارکت در سود و زیان طی مدت سررسید گواهی انجام می‌شود (شمع‌ریزی، ۱۳۷۰).

عملیات مربوط به مضاربه و گواهی‌های مدت‌دار در امر مشارکت (PTCs)[1] به‌طور عمده توسط مؤسسات اعتباری تخصصی شامل مؤسسه سرمایه‌گذاری بانک‌ها با مسئولیت محدود[2] و شرکت سرمایه‌گذاری پاکستان صورت می‌پذیرد (امیرجلیلی، ۱۳۷۴).

– مشارکت سهامی:[3] این نوع مشارکت در واقع همان سرمایه‌گذاری در سرمایه سهامی است و تأمین مالی از طریق مشارکت سهامی در حقیقت شباهت نزدیکی با یک بازار سهام دارد که در آن سهام توسط مردم و بانک‌ها حتی بانک مرکزی و دولت قابل خرید است.

1. Participation Time Certificates
2. The Bankers Equity Ltd
3. Equity Participation

– اجاره و اجاره به شرط تملیک: بانک می‌تواند محصولی را خریداری نماید و آن را به وام‌گیرنده در ازای مبلغ معین و مدت‌زمان مشخص اجاره دهد. روش اجاره به‌ویژه برای تأمین مالی میان‌مدت و بلندمدت مفید است، در روش اجاره به شرط تملیک بانک‌ها و سایر مؤسسات مالی می‌توانند وجوه مورد نیاز برای خرید دارایی‌های ثابت را تأمین کنند. این دارایی‌ها می‌توانند به‌طور کل در مالکیت تأمین‌کننده وجه یا مالکیت مشترک بانک و مشتری باشند؛ گرچه استفاده و مراقبت از دارایی‌های ثابت منحصراً بر عهده مشتری است.

– فروش اقساطی و خرید دین: هنگامی که وام‌دهی بر اساس مشارکت در سود و زیان به‌دلیل مشکلات مربوط به تعیین سود و یا کوتاه بودن مدت سررسید وجوه مورد نیاز عملی نباشد، بانک‌ها مجاز به وام‌دهی بر اساس سود متعارف می‌باشند. تحت چنین ضوابطی، حد تغییرات سود متعارف و یا منفعت فروشنده، از پیش مورد توافق خریدار و فروشنده قرار می‌گیرد. بانک اقدام به خرید کالای مورد درخواست مشتری می‌نماید و آن را بر اساس قیمت به وی می‌فروشد. پرداخت را می‌توان با تأخیر یا به‌صورت کلی و یا به اقساط – در مدت زمان مشخص– انجام داد. تعیین سود متعارف با توافق طرفین صورت می‌گیرد، اما می‌بایست بین حداکثر و حداقل نرخ‌های تعیین شده بانک مرکزی پاکستان باشد، این روش متداول‌ترین روش اعطای تسهیلات در پاکستان است و با توجه به اطلاعات مربوط به ترکیب دارایی بانک‌های تجاری درمی‌یابیم که حدود ۸۰ درصد دارایی‌های بانک را دارایی‌های کوتاه‌مدت یعنی فروش اقساطی و خرید دین تشکیل می‌دهد. خرید دین یا تنزیل بیشتر در مورد بروات صادراتی و وارداتی و اسناد داخلی به‌کار گرفته می‌شود.

در روش بیع متقابل، بانک‌ها می‌توانند کالاها و یا اوراق بهادار را براساس قیمت توافق شده از مشتریان خود خریداری کنند؛ سپس، به‌طور همزمان بانک‌ها با مشتریان مزبور وارد قرارداد دیگری می‌شوند که به‌موجب آن مشتری کالاها و یا اوراق بهادار مورد نظر را با قیمتی که از قیمت خریدار بانک بالاتر بوده و وجه آن نیز در زمان آینده (موعددار) پرداخت خواهد شد، از بانک خریداری می‌کند.

– سازوکارهای تعیین کارمزد خدمات و تسهیلات: قوانین شرع مقدس اسلام به وام‌دهنده اجازه می‌دهد که هزینه‌های عملیاتی خویش را علاوه بر اصل مبلغ از وام‌گیرنده دریافت کند. بنابراین، بانک‌ها می‌توانند بابت وام‌هایی که می‌دهند کارمزد یا کمیسیون دریافت کنند؛ همچنین، در مواردی که آنها در مقام امین عمل می‌کنند برای اینکه کمیسیون یا کارمزد با بهره معادل نشود، مبلغ کارمزد را بر حسب حجم وام از طرف مقابل تعیین نمی‌نمایند. هدف از عملیات توسعه‌ای با کارمزد –یا هزینه توسعه– اعطای اعتبارات بلندمدت برای عملیات سرمایه‌ای است که به‌موجب آن، با منابع بانک عملیات زیربنایی– از قبیل تسطیح و آماده‌سازی زمین برای زراعت، احیای جنگل، باغداری،

ایجاد قلمستان، و احیای منابع آب- انجام می‌پذیرد و به مشتری تحویل گردیده و بهای تمام شده به‌اضافه کارمزدی که به‌صورت سهمی از هزینه‌های بانک می‌باشد، در مدت مناسبی به‌وسیله مشتری به بانک پرداخت می‌گردد (خواجویی، ۱۳۸۵).

پرداخت وام قرض‌الحسنه در پاکستان تنها توسط دفتر مرکزی بانک‌ها انجام می‌شود و این روش تأمین مالی در شعب بانکی رایج نیست. نظام بانکی در پاکستان وام‌های قرض‌الحسنه را به محصلین بی‌بضاعت برای به‌اتمام رساندن تحصیلاتشان و همچنین مداوای بیماران و انجام ازدواج اختصاص می‌دهند.

۲-۳. کویت

فعالیت بانکداری اسلامی در کشور کویت به شکل گسترده‌ای در حال افزایش است. اکثر فعالیت‌های بانکداری در این کشور بر اساس اصول شریعت انجام و از کمیته مشورتی پیشرفته استفاده می‌کنند. این کمیته شامل یک گروه مشورتی است که قدرت اجرایی ندارد، اما در مقابل با برنامه‌های گسترده‌ای تأسیس بانک‌های اسلامی و زکات بر شرکت‌ها را مطالعه می‌کنند. در سال‌های اخیر بیشتر بانک‌های متعارف این کشور تلاش نموده‌اند تا از بانک مرکزی مجوز راه‌اندازی شعبه ارائه خدمات بانکداری اسلامی بر اساس احکام شریعت را دریافت نمایند.

علاوه بر این، مرکز مالی کویت[1] که در سال ۱۹۷۴ تأسیس گردید به‌عنوان یکی از بانک‌های سرمایه‌گذاری عمده (پیشرو) و مؤسسات مدیریت منابع مالی در خاورمیانه اقدام به ایجاد صندوقی به نام صندوق درآمد اسلامی[2] براساس شریعت و قانون بانکداری بدون ربا نموده است. این مرکز در جهت ارائه پیشنهاداتی به سرمایه‌گذاران جهت افزایش ارزش سرمایه‌گذاری محصولات خود و ارائه راه‌حل به‌منظور دستیابی به سودآوری بیشتر در بازار رقابتی گام برمی‌دارد. این صندوق پس از کسب مجوز از بانک مرکزی کویت و وزارت بازرگانی و صنایع راه‌اندازی شده است و هدف این صندوق و مرکز استفاده از ابزارهای متعارف کوتاه‌مدت و میان‌مدت به‌منظور افزایش میزان بازدهی وجوه سرمایه‌گذاری شده نسبت به حالت عادی است. به این منظور پول موجود در صندوق می‌بایست در ابزارهای بازار پولی و مالی موجود در داخل کشور کویت و یا خارج آن و منطبق با قوانین مربوط به شریعت اسلامی سرمایه‌گذاری گردد. سرمایه‌گذاری وجوه شامل صکوک، مضاربه، مرابحه یا وکالت و یا سایر منابع اسلامی مطابق با شریعت می‌باشد. همچنین، در زمینه تسریع بانکداری الکترونیکی در این کشور، انواع کارت‌های اعتباری مطابق اصول شریعت صادر می‌گردد که عقود مورد استفاده شامل بیع و قرض‌الحسنه

1. Kuwait Financial Center
2. Islamic Income Fund

بوده و در مواردی که کارت‌ها تحت‌عنوان کارت بدهی صادر می‌شوند (کارت اعتباری التیسیر)[1] مبتنی بر عقد اجاره می‌باشد (مرکز تجاری کویت، ۲۰۰۸).

بانک‌های اسلامی در کویت به‌طور معمول به پذیرش انواع مختلف سپرده‌گذاری‌ها به شکل‌های جاری، پس‌انداز یا حساب‌های سرمایه‌گذاری با شرایط معین و برنامه‌های هدفگذاری شده در قالب قراردادهای منطبق بر شریعت از جمله مرابحه، مشارکت و مضاربه، اقدام می‌نمایند. به‌طور کلی، انعطاف‌پذیری عقود اسلامی در این کشور بستر گسترده‌ای را برای تأمین مالی متقاضیان مهیا می‌نماید و از سوی دیگر وجود ابزارهای مختلف و نوآورانه مطابق با شریعت اسلامی در عرضه خدمات بانکداری اسلامی موجب جذب مسلمانان و حتی غیرمسلمانان و رشد بانکداری اسلامی با وجود ریسک بازدهی یکسان نسبت به سایر بانک‌های متعارف گردیده است.

۲-۳-۱. روش‌های تجهیز منابع در بانکداری اسلامی کویت

نظام بانکداری کویت به‌منظور تأمین منابع مالی خود از سپرده‌های غیرسرمایه‌گذاری و سپرده‌های سرمایه‌گذاری استفاده می‌نماید.

۲-۳-۱-۱. سپرده‌های غیرسرمایه‌گذاری

سپرده‌های غیرسرمایه‌گذاری شامل حساب جاری می‌باشد که به ۲ شکل انفرادی (شخصی) و مشترک (عام) تقسیم می‌شود.

– حساب جاری:[2] این نوع حساب براساس عقد ودیعه پذیرفته می‌شود. به این سپرده‌ها سودی تعلق نمی‌گیرد و براساس اصول شریعت اسلامی به‌عنوان قرض‌الحسنه از مشتریان به بانک گرفته می‌شود. براساس این حساب، بانک بخشی از وجوه سپرده‌گذاران را بر حسب تقاضا به مشتریان خود ارائه می‌دهد و برای سرمایه‌گذاری این وجوه نیازی به اجازه صاحبان آن ندارد و در مقابل بازپرداخت وجوه سپرده‌گذاری شده را تضمین می‌کند؛ به‌طوری‌که سود و زیان آن مربوط به بانک می‌باشد و از سوی دیگر، دربرگیرنده ریسک ناشی از زیان نیز نیستند. دارندگان این نوع حساب‌ها می‌توانند با استفاده از چک از حساب خود برداشت کنند. علاوه بر آن امکان دریافت سپرده در تمام شعب و یا انتقال پول از حساب اشخاص به سایر حساب‌های موجود در بانک‌های بزرگ (KFH) و یا خارج از آن وجود دارد و کمترین مبلغ لازم برای سپرده‌گذاری شامل ۵۰۰ دینار

1. Al-Tayseer Credit Card
2. Current Account

کویتی می‌باشد. در نوع مشترک این حساب لازم است میزان سهم هر یک از دارندگان حساب (شرکاء) کاملاً مشخص شود.

۲-۳-۱-۲. سپرده‌های سرمایه‌گذاری

سپرده‌های سرمایه‌گذاری شامل سپرده‌های سرمایه‌گذاری بلندمدت، سپرده‌های سرمایه‌گذاری کوتاه‌مدت و سپرده‌های پس‌انداز می‌باشند.

– حساب پس‌انداز:[1] این نوع سپرده‌های پس‌انداز برای مدت‌زمان نامحدودی معتبر می‌باشد و با هدف توسعه پس‌انداز و سرمایه‌گذاری به‌وجود آمده است. براساس این حساب، بانک بخشی از وجوه مشتریان را با صلاحدید خود براساس عقد مضاربه و قانونی سرمایه‌گذاری می‌کند، به‌طوری‌که نسبتی از سود سالانه به‌دست آمده از سرمایه‌گذاری براساس اصول شریعت اسلامی میان صاحبان پول (صاحب حساب) و عاملان (بانک) براساس میزان توافق شده، تقسیم می‌گردد. حداقل میزان سپرده‌گذاری در این حساب، ۱۰۰ دینار کویتی است و برداشت و انتقال موجودی توسط صاحب و یا صاحبان حساب (در نوع اشتراکی باید سهم هر یک از شرکا به طور کامل مشخص شده باشد) و بدون استفاده از چک امکان‌پذیر می‌باشد.

یکی از حساب‌های پس‌انداز که ویژه جوانان می‌باشد، حساب براعم[2] نام دارد که در این حساب نیز سهمی از سود سالانه به‌دست آمده مطابق با اصل شریعت اسلامی میان بانک و دارنده حساب تقسیم می‌شود.

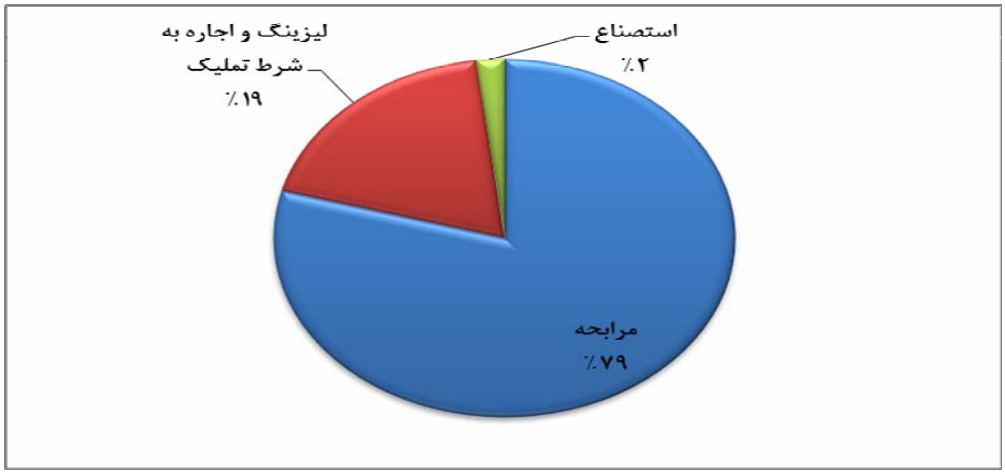
– حساب سپرده سرمایه‌گذاری: بانکداری کویت انواع مختلف سپرده‌گذاری را برای مشتریانی پیشنهاد می‌نماید که در پی بازگشت قطعی پولشان هستند، در حساب سپرده‌گذاری کوثر[3] حداقل مبلغ سپرده سرمایه‌گذاری ۱۰ هزار دینار کویتی می‌باشد که در مقابل این مبلغ، گواهی تحت‌عنوان گواهی سپرده به مشتری داده می‌شود که در آن مبلغ سرمایه‌گذاری شده، تاریخ و مدت سرمایه‌گذاری را نشان می‌دهد. این سپرده برای یک دوره مالی یک‌ساله است و به‌صورت خودکار برای دوره مشابه تمدید می‌شود. منافع حاصل از سپرده‌گذاری نیز در حساب بانکی مشتری به‌صورت ماهیانه در نظر گرفته خواهد شد. در این سپرده سرمایه‌گذاری (کوثر) مزایای زیادی حاصل خواهد شد. به‌عنوان مثال با سرمایه‌گذاری پول خود در یک سال، علاوه بر دریافت سود حاصل از آن براساس قانون شریعت اسلامی در مقابل میزان سپرده سرمایه‌گذاری شده می‌توان از امکانات و تسهیلات مالی بر اساس شرایط و مقررات بخش مربوطه (بانک KFH) استفاده نمود. انواع دیگر سپرده‌های سرمایه‌گذاری با ویژگی‌های

1. Saving Account
2. Baraem Account
3. Al-Kawthar Investment Deposit

مختلف که در بانکداری کویت مورد استفاده قرار می‌گیرد عبارتند از سپرده سرمایه‌گذاری بدون قید وشرط برای یک دوره محدود،[1] سپرده سرمایه‌گذاری سه‌ماهه،[2] سپرده سرمایه‌گذاری (سدرا)[3] و سپرده سرمایه‌گذاری نامحدود (به واحد پول خارجی)[4].

۲-۳-۲. روش‌های تخصیص منابع در بانکداری اسلامی کویت

حدود ۸۰ درصد از روش‌های تأمین مالی در بانکداری اسلامی کویت در سال ۲۰۱۲ از طریق مرابحه، حدود ۲۰ درصد از طریق لیزینگ و اجاره به شرط تملیک و ۲ درصد از طریق عقد استصناع صورت می‌پذیرد و عملیات مربوط به تسهیم سود و زیان و خدمات مجانی قرض‌الحسنه جایگاه مهمی در بانک‌های این کشور ندارد (نمودار ۳).

مأخذ: بانک مرکزی کویت.

نمودار۳. سهم وام‌های اعطایی به‌تفکیک عقود اسلامی در سیستم بانکداری اسلامی کشور کویت (۲۰۱۲)

انواع روش‌های موجود جهت تخصیص منابع در بانکداری اسلامی کویت با توجه به اصول تسهیم سود و زیان، هزینه و دستمزد و کارمزد ارائه خدمات به شرح زیر می‌باشد:

– استصناع:[5] از استصناع به‌عنوان یکی از ابزارهای ویژه برای تأمین پروژه‌های ساختمانی (ساخت‌وساز)، تجهیزات صنعتی و انواع کالاهای سرمایه‌ای استفاده می‌شود. روش کار به این صورت است که بانک طی یک قرارداد خریدار را متعهد می‌نماید که موارد (کالاهای) خواسته شده را در تاریخ

1. Unconditional Investment Deposit for a Limited Period
2. Investment Deposit (For three Months)
3. Al-Sedra Investment Deposit
4. Unlimited Investment Deposit (in Foreign Currencies)
5. Istisna

مورد نظر تکمیل کرده و تحویل دهد و از طرف دیگر پیمانکاران به‌واسطه یک قرارداد جداگانه جهت تکمیل پروژه تحت سرپرستی وی تعیین می‌گردند. پس از تکمیل پروژه، کالا و موارد ساخته شده به خریدار (مشتری) اصلی که مسئول پرداخت قیمت خریداری شده است تحویل داده می‌شود. روش پرداخت قابل انعطاف بوده و بستگی به موافقت مبلغ پیش‌پرداخت بین بانک و مشتری دارد. میزان بازپرداخت بانک برای این نوع معاملات شامل حاشیه سود بوده که قیمت فروش را نیز دربر می‌گیرد.

– مرابحه:[1] در کشور کویت براساس عقد مرابحه به تأمین مالی امور بازرگانی و تجاری پرداخته می‌شود.

- اعتبارات اسنادی براساس عقد مرابحه

در این روش مشتری (شرکت‌ها و بنگاه‌ها) نیاز خود را در قالب اعتبارات اسنادی به بانک اعلام می‌کند و بانک انواع مختلف کالاهای صنعتی و تجاری را از بازارهای محلی و بین‌المللی با گشایش اعتبار خریداری می‌کند و پرداخت آن از طریق اقساط ماهیانه و یا پرداخت مبنی بر درخواست مشتری صورت می‌گیرد.

فعالیت‌هایی که در این قسمت قرار می‌گیرد عبارتند از:

فعالیت‌های تمام کارخانجات، کالا و مواد اولیه ساخت‌وساز، تجهیزات سنگین، ابزارآلات صنعتی و هرگونه وسایل و کالای دیگر برای سایر بخش‌ها در بازار.

- تأمین مواد اولیه ساخت‌وساز براساس عقد مرابحه

این فعالیت کلیه مواد اولیه‌ای را که مشتری به‌عنوان سرمایه نیاز دارد با بازپرداخت قسطی (آسان) تأمین مالی می‌نماید. این فعالیت خدمات زیر را پیشنهاد می‌دهد.

- مشاوره اختصاصی قبل و بعد از ساخت‌وساز
- توصیه‌های مهندسی به‌واسطه مهندسان شایسته
- توصیه‌های پیشنهادی در رابطه با بهترین قیمت مواد اولیه بازارهای محلی از عرضه‌کنندگان مختلف در این روش تأمین مالی، انواع مختلف تسویه‌حساب با دوره‌های بلندمدت وجود دارد و نخستین قسط بعد از ۱۲ ماه پرداخت می‌گردد. حاشیه سود رقابتی بوده و میزان سود در مبلغ پیش‌پرداخت تأثیری ندارد.

– اجاره:[2] یکی از ابزارهای متعارف مالی نظام بانکداری اسلامی اجاره به شرط تملیک می‌باشد که در نظام بانکداری کویت نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد و مورد اجاره می‌تواند زمین، کارخانه، هواپیما و ... باشد و مستأجر امکان خریداری دارایی‌های خود را در پایان دوره اجاره خواهد داشت.

1. Murabaha
2. Ijarah

۲-۴. بحرین

کشور بحرین به‌دلیل برخورداری از تراکم بالای نهادهای مالی اسلامی در خاورمیانه به‌عنوان یکی از فعالان جهانی در حوزه تأمین مالی اسلامی شناخته شده‌است. در حال حاضر این کشور دارای ۷ شرکت بیمه اسلامی (تکفل)، ۲۰ بانک و مؤسسات مالی اسلامی و پیشگام در ارائه ابزارها و تولیدات نوین بانکداری اسلامی بوده که از میان آنها می‌توان به انتشار اوراق بهادار اسلامی از جمله صکوک دولتی کوتاه‌مدت اشاره نمود.

بانکداری اسلامی در این کشور مشتمل بر ۳ نوع بانکداری شعبه‌ای، بانکداری خصوصی و بانکداری شرکتی می‌باشد.

- بانکداری شعبه‌ای: در این نوع بانک‌ها خدمات بانکی مشتمل بر حساب جاری، حساب پس‌انداز و حساب سپرده سرمایه‌گذاری در شعبه‌ها ارائه می‌شود. در این نوع بانک‌ها خدمات مالی برای خرید کالا بر اساس عقد مرابحه و خدمات مالی برای خرید خانه و ماشین طبق عقد اجاره صورت می‌گیرد.

- بانکداری خصوصی: ساختار بانک‌های خصوصی اسلامی مانند ساختار بانک‌های اسلامی است و خدمات مشابه آنها را ارائه می‌دهد.

- بانکداری مشارکتی: این نوع بانک‌ها طبق عقود مرابحه، مشارکت، استصناع و اجاره به ارائه اعتبارنامه و ضمانت‌نامه به شرکت‌ها می‌پردازند.

۲-۴-۱. روش‌های تجهیز منابع مالی در بانکداری اسلامی بحرین

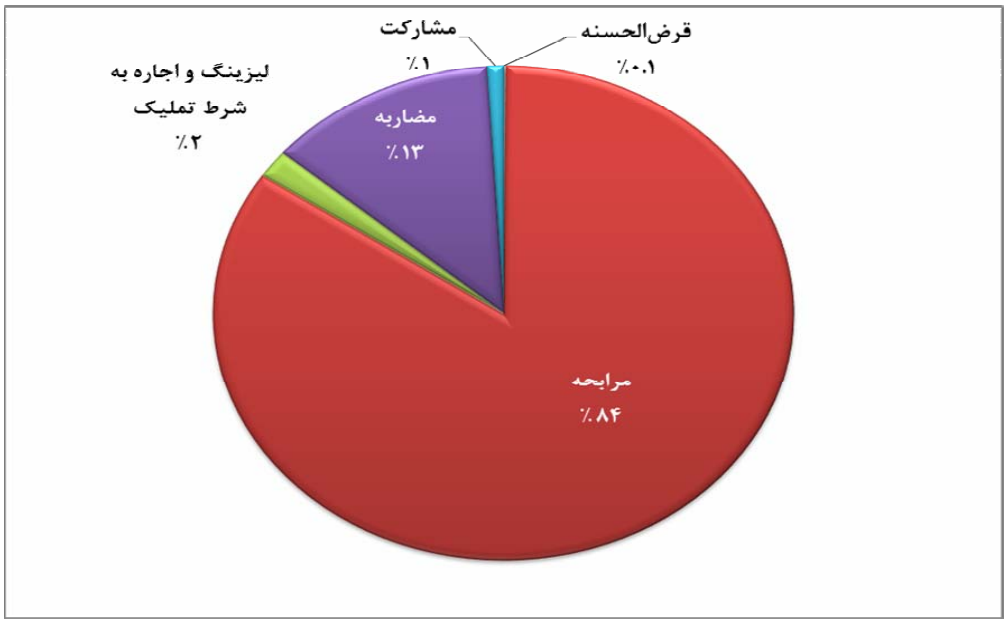
بانک‌های اسلامی در بحرین از طریق حساب‌های سرمایه‌گذاری، حساب‌های پس‌انداز و حساب‌های جاری به تجهیز منابع پولی خود می‌پردازند. این بانک‌ها حساب‌های سرمایه‌گذاری خود را به ۲ گروه حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود و حساب سرمایه‌گذاری نامحدود تقسیم می‌کنند. در این بانک‌ها منظور از محدودیت تنها محدودیت زمانی نیست؛ بلکه آنچه در اینجا حائز اهمیت می‌باشد حقی است که مشتری در تعیین چگونگی مصرف و سرمایه‌گذاری سپرده‌هایش توسط بانک دارد و به‌عبارت دیگر حساب سرمایه‌گذاری نامحدود به‌گونه‌ای است که بانک محدودیتی از طرف دارنده حساب جهت انتخاب نوع، مکان و چگونگی سرمایه‌گذاری ندارد. حال آنکه در سرمایه‌گذاری محدود این دارنده حساب است که برای بانک شرایطی همچون نوع و مکان و چگونگی سرمایه‌گذاری تعیین می‌کند. در واقع بانک در اینجا به‌عنوان عامل یا مضارب ایفای نقش می‌نماید. بانک حساب‌های به‌صورت سرمایه‌گذاری نامحدود را به‌طور کامل منطبق با شریعت به کار می‌برد و حساب‌های محدود را به‌گونه‌ای سرمایه‌گذاری می‌کند که هیچگونه مغایرتی با قواعد اسلام نداشته باشد.

۲-۴-۲. روش‌های تخصیص منابع در بانکداری اسلامی بحرین

بانک‌های اسلامی بحرین تأمین مالی پروژه‌های بخش خصوصی و عمومی را بر عهده دارند و معمولاً تسهیلات اعطایی به مشتریان بر طبق ۳ اصل ذیل ارائه می‌شود.

- تسهیم سود و زیان (مشارکت، مضاربه)
- هزینه و دستمزد (مرابحه، حق‌العمل کاری)
- اصل بهای خدمات (قرض‌الحسنه)

بر اساس آمار به‌دست آمده در سال ۲۰۱۲، حدود ۸۴ درصد از روش‌های تأمین مالی در بانکداری اسلامی بحرین از طریق مرابحه، حدود ۱۳ درصد از طریق مضاربه و ۲ درصد از طریق عقد اجاره صورت می‌پذیرد (نمودار ۴)[۱].

Source: IBIS, IRTI.

نمودار۴. سهم وام‌های اعطایی به‌تفکیک عقود اسلامی در سیستم بانکداری اسلامی کشور بحرین (۲۰۱۲)

در ادامه انواع قراردادهایی که در مهم‌ترین و بزرگترین بانک‌های اسلامی بحرین استفاده می‌شود معرفی می‌گردد.

- بیع‌العجل:[۲] این قرارداد به مشتریان امکان می‌دهد که کالاها را به‌واسطه بانک خریداری نمایند.

۱. از اطلاعات بانک شمیل بحرین به‌عنوان بزرگ‌ترین بانک اسلامی در بحرین استفاده شده است.

1. Bai Al Ajel

– مرابحه: مشتریان از این عقد برای خرید کالاهای سرمایه‌ای استفاده می‌کنند که پرداخت‌های مشتریان از طریق اعتبار اسنادی[1] صورت می‌گیرد.

– مشارکت: با عقد مشارکت بین مشتریان و بانک، واردات کالاهایی صورت می‌گیرد که مشتریان برای آن پول کافی ندارند. مشتریان بخشی از وجوه مورد نیاز را تأمین می‌کنند و بانک از طریق اعتبار اسنادی باقیمانده وجوه را تأمین می‌کند. ۳ گزینه پیش روی مشتریان و بانک وجود دارد؛ مشتریان می‌توانند سهم خود را به بانک بفروشند، بانک سهام خود را به مشتریان می‌فروشد یا هر دو سهم‌شان را در بازار به همدیگر می‌فروشند.

– استصناع: این نحوه تأمین مالی مناسب پروژه‌های بزرگ است. بانک پروژه‌ها را رتبه‌بندی می‌کند و دارایی‌ها تحت مالکیت بانک است تا زمانی‌که وام به‌صورت کامل توسط مشتریان بازپرداخت شود.

– اجاره: یک نوع قرارداد تأمین مالی لیزینگ است که برای یک دوره چند ماهه (کمتر از یک سال) برای خرید کالاها استفاده می‌شود که تا وقتی بازپرداخت وام به‌صورت کامل صورت نگرفته است، کالا تحت مالکیت بانک می‌باشد.

– تورق: نوعی تأمین مالی است که مشتریان برای خرید کالا از آن استفاده می‌کنند و بازپرداخت آن ماهانه، فصلی یا سالانه است و می‌توان در پایان دوره نیز محاسبه و بازپرداخت نمود.

– اعتبار اسنادی: این قرارداد برای حمایت از تجارت منعقد می‌شود که مشتمل بر اعتبار اسنادی واردات و اعتبار اسنادی صادرات می‌باشد.

– تأمین مالی تمدیدی:[2] این منابع مالی برای تأمین مالی پروژه‌های کوتاه‌مدت به‌کار می‌رود که بازپرداخت آن می‌تواند کوتاه‌مدت یا بلندمدت باشد.

– تأمین مالی قراردادی:[3] این نوع تأمین مالی برای تأمین مالی پروژه‌هایی که به‌صورت مشترک میان دولت‌های مختلف صورت می‌گیرد به‌کار می‌رود.

– تأمین مالی پروژه: برای تأمین مالی پروژه‌های جدید در زمینه نفت‌وگاز به‌کار می‌رود.

۲-۵. سودان

در سال ۱۹۶۰ در سودان بانکداری به جهت اداره کردن و نظارت بر کار شعبه‌هایی از بانک‌های خارجی که در سودان مشغول به فعالیت بودند، ایجاد گردید. بانک فیصل به‌عنوان نخستین بانک اسلامی در سال

1. Letter of Credit
2. Bridge Finance
3. Contract Finance

۱۹۷۷ تأسیس و از سال ۱۹۸۳، تغییرات اساسی در عملیات بانک مرکزی سودان و در کل نظام بانکی کشور در زمینه اسلامی کردن فعالیت‌های بانکداری مرسوم آغاز شد. در این میان بانک مرکزی این کشور علاوه بر فعالیت‌های مرسوم اجرای زیرساخت‌های مربوط به بخش تأمین مالی اسلامی، تأکید و توسعه فعالیت بانکداری اسلامی و انتفاع از تحولات بین‌المللی در زمینه بانکداری اسلامی را جزو اهداف اصلی خود قرار داده بود. تضمین اسلامی‌شدن عملیات بانکی، الزام به استفاده از ضوابط حسابرسی و حسابداری و مقررات مالی سازمان حسابرسی و حسابداری نهادهای تأمین مالی اسلامی (AAOIFI)، اطمینان از اجرای مناسب مقررات بانکداری اسلامی و سیاست‌های اعتباری و پولی از پیامدهای اسلامی شدن سیاست‌های بانک مرکزی سودان بود. ازاین‌رو، تبدیل یکباره تمام قوانین مالی و اسلامی کردن آنها در اقتصاد سودان دشوار بود تا اینکه از سال ۱۹۹۲ بخش مالی بر اساس مقررات اسلامی بنا شد و هر معامله‌ای که بر اساس قوانین شریعت نبود، ممنوع اعلام گردید.

نظام تأمین مالی اسلامی سودان، ۵ عامل مشخصات مشتری، وضعیت سرمایه وی، ظرفیت مدیریت وی، تضمین‌های اضافی و شرایط جنبی که مشخص بودن آن قبل از شروع هر تجارتی ضروری است، بر اساس فقه به رسمیت می‌شناسد. همچنین، در این نظام می‌بایست فعالیت‌های تجاری از قوانین شریعت زیر تبعیت نمایند:

- رعایت اصل حلال و حرام، اهداف شرعی اسلامی با حفظ ۵ عامل ضروری مذهب، زندگی، ذهن، نژاد و پول که در اولویت‌بندی تأمین مالی بانک اسلامی در نظر گرفته شده‌باشند، توجه به سیاست‌های تأمین مالی بانک مرکزی سودان، بررسی طرح‌های سرمایه‌گذاری بانک های مورد نظر، گزینش عاقلانه‌ترین روش‌های به‌کارگیری و مدیریت وجوه، گزینش مشتریان معتبر و قابل اعتماد و حفظ تعادل میان منافع بخش عمومی و مشتریان.

۲-۵-۱. روش‌های تجهیز منابع مالی در بانکداری اسلامی سودان

در بانک‌های اسلامی سودان تجهیز سپرده‌های مشتریان از طریق حساب جاری، حساب‌های پس‌انداز و حساب‌های سرمایه‌گذاری صورت می‌گیرد. در این کشور بیشترین سهم از سپرده‌های کل مربوط به سپرده‌های دیداری است؛ به‌طوری‌که حدود ۸۰ درصد کل سپرده‌ها مربوط به این نوع از سپرده‌ها است و به‌ترتیب سپرده‌های سرمایه‌گذاری و پس‌انداز دارای سهم کمتری می‌باشند (بانک مرکزی سودان). کشور سودان طبق قوانینی از بانکداری اسلامی عمل می‌کند که در آن سپرده‌گذاران و سرمایه‌گذاران ترغیب به شرکت در فعالیت‌ها و قرادادهایی با ریسک‌پذیری نامشخص می‌شوند و داشتن ترکیبی از

سرمایه‌گذاری‌ها را به داشتن سودی ثابت ترجیح می‌دهند. به این ترتیب، سود انباشت شده و مشخصی برای وام‌ها، سپرده‌ها و اوراق بهادار وجود ندارد.

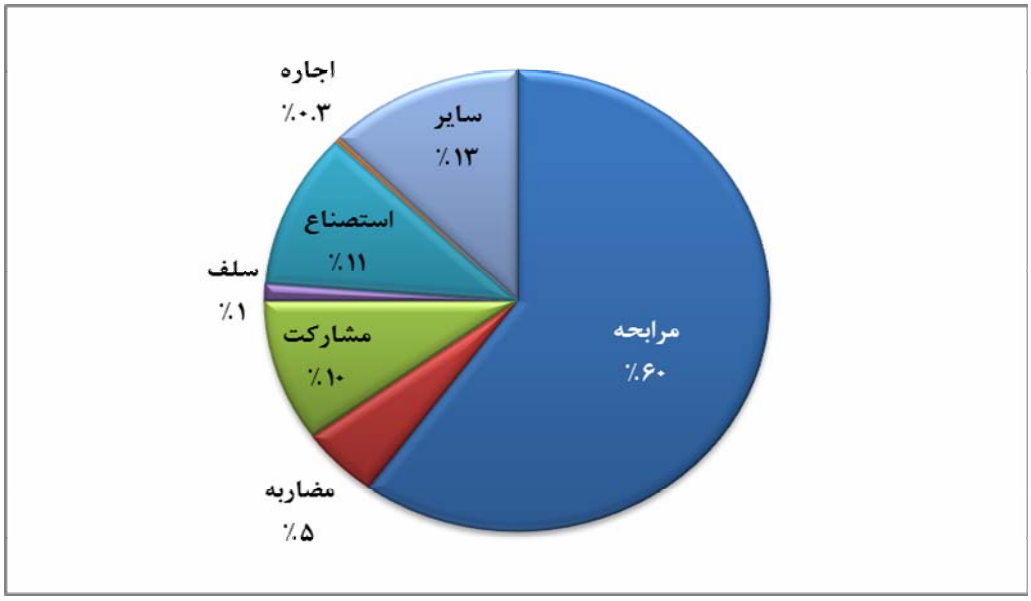
۲-۵-۲. روش‌های تخصیص منابع مالی در بانکداری اسلامی سودان

مؤسسات مالی و بانک‌ها در سودان، سود خود را به‌طور گسترده‌ای از به‌کارگیری سپرده‌های مشتریان در ۲ نوع از قراردادهای مرابحه (بر اساس این قرارداد، بانک موظف می‌شود تا کالا یا کالاهای مورد درخواست مشتری را با قیمتی بالاتر از قیمت بازار خریداری نماید با این مزیت که مشتری بتواند بازپرداخت وجوه را به شیوه اقساطی پرداخت نماید و شرایط آن از ابتدا در قرارداد ذکر شود. مابه‌التفاوت قیمت کالا در بازار و قیمت تعیین‌شده توسط بانک همان سود نهایی مرابحه است که در نهایت به سپرده‌گذاران تعلق می‌گیرد) و مشارکت (به‌عنوان ابزاری پرطرفدار برای جذب سپرده سپرده‌گذاران در نظر گرفته می‌شود که تأمین سرمایه کاری بر عهده بانک بوده و سود حاصل از این فعالیت بین بانک و مؤسسه شریک تقسیم می‌شود) به‌دست می‌آورند. مهم‌ترین عقود مورد استفاده در نظام بانکداری اسلامی کشور سودان در نمودار (۵) نشان داده شده است (بانک مرکزی، سودان).

همانگونه که ملاحظه می‌گردد، در سال ۲۰۱۲، حدود ۶۰ درصد از روش‌های تأمین مالی در بانکداری اسلامی بحرین از طریق مرابحه، ۲۰ درصد از طریق استصناع[1] و مشارکت و ۵ درصد از طریق عقد مضاربه‌صورت پذیرفته است. علاوه بر این در سودان از قراداد سلف در بخش کشاورزی و اجاره به شرط تملیک و قرض‌الحسنه نیز استفاده می‌شود.

---

۱. در سودان از قراداد استصناع که شامل کمیسیون بر تولیدات صنعتی است برای تأمین مالی برخی بخش‌ها به‌خصوص بخش صنعتی استفاده می‌شود.

مأخذ: بانک مرکزی سودان.

نمودار۵. سهم وام‌های اعطایی به‌تفکیک عقود اسلامی در سیستم بانکداری اسلامی کشور سودان (۲۰۱۲)

در مجموع کلیه بانک‌های تجاری فعال در سودان، موظف به تهیه گزارش نهایی از بالاترین و پایین‌ترین سود مرابحه و سهم مشارکتی خود به‌صورت هفتگی به بانک مرکزی سودان می‌باشند که در این میان مرکز آمار بانک مرکزی این کشور، نرخ متوسط وزنی مربوط به آنها را محاسبه و برای اطلاع عموم منتشر می‌کند.

۳. جمع‌بندی

بانکداری اسلامی از روندی رو به رشد به‌ویژه در سال‌های اخیر برخوردار بوده است. گسترش و رونق اینگونه عملیات بانکی در میان کشورهای اسلامی از یک‌سو و تقاضای کشورهای غربی مبنی‌بر تطابق قوانین بانکداری آنها با قوانین اسلامی از سوی دیگر، رشد چشمگیر این نوع نظام بانکی را رقم زده است. به این ترتیب اهمیت بانک‌های اسلامی اکنون به یک امر واقعی و انکارناپذیر در حوزه بانکداری و اقتصاد بین‌الملل به‌ویژه پس از وقوع بحران اقتصادی در جهان تبدیل شده است، زیرا بانکداری اسلامی با داشتن ویژگی‌هایی از جمله ممنوعیت انجام معاملات ربوی، تأکید بر قراردادهای واقعی، توزیع ریسک سرمایه‌گذاری، برقراری ارتباط میان عرضه پول و بخش واقعی اقتصاد و محدودیت فعالیت‌های سفته‌بازی به‌عنوان جایگزین مطمئن و مناسب برای بانکداری متعارف مطرح شده است و تمایل به آن در کشورهای مختلف جهان از جمله اروپا، کانادا، انگلیس و آمریکا در حال افزایش است.

هم‌اکنون بانکداری اسلامی با حضور در ۷۵ کشور و با ارزش کل دارایی‌های منطبق بر شریعت در حدود ۱۲۶۷ میلیارد دلار (۲۰۱۲)، بخش چشمگیری از چشم‌انداز جهانی اقتصادی را شکل می‌دهد و ایران، عربستان، مالزی و امارات متحده عربی بیشترین دارایی‌های منطبق بر شریعت را تشکیل می‌دهند. بدون تردید آنچه در بانکداری اسلامی مدنظر است، کارامدی بانکداری بدون ربا به‌عنوان یکی از ابزارهای اقتصاد اسلامی است که با حرام دانستن بهره رایج در سیستم بانکداری غربی سود حلال را بر مبنای آموزه‌های دینی جایگزین کرده است.

در این زمینه، شناسایی ابزارها و محصولات بانکداری بدون ربا و استفاده از تجارب سایر کشورها نقش مهمی درگسترش و رونق بانکداری اسلامی و تحول نظام بانکداری ایران خواهد داشت. به‌عنوان نمونه در کشورهای مورد بررسی (مالزی، بحرین، کویت، پاکستان و سودان) شیوه‌های مختلفی را در رابطه با محصولات و خدمات بانکداری اسلامی با توجه به تفاسیر متفاوت از مسائل مربوط به شریعت به‌کار می‌گیرند که این امر ممکن است پیامدهای متقابلی در رابطه با سرمایه‌گذاری و تجارت ابزارهای اسلامی بین‌المللی داشته باشد. از این‌رو، هماهنگی در تفاسیر شریعت به ایجاد همگنی بیشتر محصولات و خدمات بانکداری اسلامی و در نتیجه افزایش تقاضا و رشد کلی صنعت بانکداری اسلامی منجر خواهد گردید. از سوی دیگر نوآوری در خدمات و محصولات بانکداری اسلامی، نقش مهمی در گسترش و توسعه صنعت بانکداری اسلامی ایفا می‌نماید که به‌منظور حفظ توان رقابت‌پذیری و جذابیت و نوآوری صنعت بانکداری اسلامی، لازم است بومی‌سازی محصولات مالی اسلامی برای صادرکنندگان و سرمایه‌گذاران ایجاد گردد.

منابع

حسن‌زاده، علی(۱۳۸۵)، *بررسی تطبیقی کارایی و عوامل مؤثر بر آن در نظام بانکداری اسلامی*، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

خواجویی، علی‌اکبر (۱۳۸۵)، بانکداری اسلامی در پاکستان، تهران: بانک کشاورزی، بی‌تا، ص ۸.

شمع‌ریزی، سید حمید (۱۳۷۰)، *بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی پاکستان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق.

محرابی، لیلا (۱۳۹۱)، "ساختار بانکداری اسلامی در کشورهای اسلامی: نمونه موردی کشور مالزی"، گزارش پژوهشی، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی ایران.

میرجلیلی، سیدحسین (۱۳۷۴)، *ارزیابی بانکداری بدون ربا*، تهران: انتشارت وزارت امور اقتصادی و دارایی.

هدایتی، رضا (۱۳۷۷)، "مروری بر اجرای بانکداری اسلامی"، سلسله مقالاتی پیرامون بانکداری اسلامی، ص۷.

Annual Report, (2012), www.kfh.com

www.cbb.gov.bh

Central Bank of Malaysia*, Overview & The History of Islamic Banking in Malaysia*, (www.bnm.gov.my).
Develoment Integration of Islamic Finance, Central Bank of Kuwait. (www.cbk.gor.kw/pdf/Book6Eng/sub1.pdf).
Kabbara, Abdulrahman H.S.(1988), Islamic Banking: a Case Study of Kuwait, Abdulrahman Haithain Shoukat Kabbara, Loughborough www.ameinfo.com
www.Bank islam.com.my/Consumer Banking.
www.bis.org.
www.bnm.gov.my (Central bank of Malaysia).
www.cbb.gov.bh.
www.cbk.gov.kw (Central bank of Kuwait).
www.cbos.gov.sd/Annual Report (Central Bank of Sudan).
www.ibisonline.net.
www.kfh.com.
www.sbp.org.pk (State Bank of Pakistan).
www.shamilbank.net.